

Pravidla pro transkripci latinských literárních rukopisných textů

I. Základní zásada: S výjimkou jevů povahy ryze grafické nesmí se na hláskové podobě latinských slov nic měnit, nic ubírat, nic přidávat.

II. Zvláštní ustanovení: platí pro vlastní jména a číslovky.

Ad I. Jevy povahy ryze grafické rozumějí se hlavně tyto případy:

1. Nezachováváme rozlišování počátečního a středoslovného f z jedné strany a koncového -s se strany druhé: f olutus, in f i f tere, dilecti f imus přepisujeme solutus, insistere, dilectissimus.

2. Místo netečkovaného t jakož i místo čárkovaného t přepisujeme vesměs tečkované t , rukopisné nimis přepisujeme nimis, rukopisné nímis zase nimis.

3. Místo zdánlivého -ij v starších textech (imperij, pijssimo, adjiciunt, objiciendis) přepisujeme -ii : imperii, piissimo, adiiciunt, abiit, obiiciendis.

V těch novověkých textech, které již skutečně rozpoznávají i a j (item x ejus, jejunavit) přepisujeme v týchž případech shodně imperii, piissimo, abiit, ale adjiciunt, objiciendis.

4. Místo zdánlivého velkého J , které se ve starších textech objevuje stejně před souhláskami (Ibi, Item) jako před samohláskami (Jam, Jurati) přepisujeme vesměs I : Ibi, Item, Iam, Iurati.

Teprve v těch novověkých textech, které již skutečně rozeznávají i a j (item x ejus, jejunavit) ponecháváme pro samohlásku I , pro souhlásku J : Ibi, Item, Jam, Jurati.

5. Z praktických důvodů lišíme samohláskové u , U od souhláskového v , V ; přepisujeme tedy varius, unguentum, ubi, usus, ludus, vetuimus, vicarius, avia, ulna, avarus, unus, ut, utriusque, uva, avus, aevus, uvidus, nullus, voluntas, avorum, urbs, urceus, surdus, vulvula, uxor, nux, abolavit, invenit, involvit, convivium, Varius, Ubi, Udu, Vetuimus, Urbs. Činíme tak bez ohledu na středověké grafické systémy, z nichž mezi nejrozšířenějšími jeden mívá uarius, auarus, ubi, ludus, uetuimus, auia, ulna, auarum, ut, uua, auus, uuidus, uoluntas, urbs, surdus, uuluula, uxor, inuenit, conuiuium, druhý varius, auarus, ubi, ludus, udus, vetuimus, vicarius, auia, vlna, vt, vtriusque, avvus, seuus, vuidus, nullus, vrbs, surdus, vulvvula, vxor, nux, inuenit, conuiuium, třetí je shodný s druhým, ale na švu složenin píše avolauit, invenit, involuit, conuiuium.

Výhodou naší transkripce je mimo jiné její vžitost u nás a také snadné rozlišování: volvit (valí) x voluit (chtěl).

Odchylně jenom v qu , gu , cu , su - před samohláskou ponecháváme ve shodě s nejrozšířenější konvencí samohláskové u : lingua, queror, equus, itaque, suavis, persuasit. Teprve v těch novověkých textech (jako Balbínových nebo Komenského), kde je vědomě a důsledně prováděno lišení i - j a v - u , ponecháváme i v případech naposled jmenovaných souhláskové v : ligva, qveror, eqvus, svavis, consvetus.

Jestliže ve vzácných případech psal středověký písař dvojí uu místo v , přepisujeme w, např. pawor, euuuangelium s trojím u přepisujeme euwangelium.

NB.: ve slově euangelium ponecháváme beze změny ony grafické podoby, z nichž nelze rozhodnouti, zda bylo vyslovováno eu-an... či e-van...: neměníme tedy grafiku euangelium, euuangelium, ewangelium (viz odst. 6.).

6. Při dvojitém w originálu postupujeme dvojitým způsobem. Má-li hodnotu v-u , u-u nebo u-v , nepodržujeme je a středověkou grafiku aws, wlgariter, wlt, owm, ewm, praws, uidws, wifer přepisujeme avus, vulgariter, vult, ovum, evum, pravus, viduus, uvifer.

Pakli však znamená jen souhláskové ꝥ, podržujeme občasné psaní willa, lingwam, caretwatim, praworum, gwerra, conswetus.

7. Zdvojenou souhlásku zjednodušujeme jen tenkrát, jestliže na začátku slova graficky zastupovala příslušnou majuskuli: rukopisné ffortunus, llaudemus transkribujeme Fortunus, Laudemus.

8. Paleografické zkratky vesměs rozvádíme a vypisujeme. Pokud připouštějí dvojí pravopisnou formu, např. gratia - gracia, quatenus - quatinus, rozhodujeme se jednak podle stáří textu, jednak, pokud lze, podle převládajícího usu daného textu v případech plně vypsaných.

V rozsáhlejších edicích písemností určitého druhu lze i v transkripci ponechat resp. zavést některé zkratky a tisknouti např.: pro XXIII sexag. gr. den. Prag., feria quarta prox. ante f.s. Pauli die XXIV. m. Januarii, ante f.ss. Symonis et Iude, S.C.M^{tas}, ill^{mus} d. a pod. Zkratky takové buďtež vždy jednoznačné a jejich abecední soupis připojen k úvodu edice.

9. Kladení nebo nekladení velkých písmen pokládáme u starších textů za jev vnějšně grafický a neřídíme se jím při transkripci, užívající (bez ohledu na kolísavou středověkou praxi) velkých písmen na začátku vět, ve vlastních jménech (o nich viz ad II.), v některých údajích kalendářních (např. pridie Kalendas Aprilis, II. Idus Februarii, VI. Nonas Iulii, ante Pascha, in festo Trinitatis, in festo Nativitatis Domini, feria VI. post festum Corporis Cristi, feria III. ante Assumpcionem beate Marie, sabbato dominice Iustus es), v prvním slově názvu literárního díla (např. in prologo libri De vegebitalibus, Philosophus 2° De anima, Cicero in De natura deorum, per Boecium 4° De consolacione, Ambrosius in Exameron), v prvním slově kapitol Gratianova Decretu (dist. 86 cap. Si quis).

10. Nenapodobíme spojování předložek s dalším slovem (místo aparte, abiis píšeme a parte, ab iis), ani taková spřežková psaní, která valně nepřispívají k zřetelnosti (jako idipsum, sibiipsi, eisipsis idest). Naproti tomu podržujeme běžné středověké spřežky, jsou-li v originále (jako denovo, decetero, eiusmodi, extunc, hincinde, huiusmodi, imposterum, impresenciarum, infrascriptus, necnon, protunc, supradictus).

Jsou-li v originále některé spřežky rozkládány na dvě slova (např. alius ve, dum modo, e contra, nobis met, ut pote, ubi cumque), přepisujeme dohromady: aliusve, dummodo, econtra, nobismet, utpote, ubicumque.

11. Nezachováváme ani umístění ani zvláštních znaků (?,!), staré interpunkce (rétorické) a nahrazujeme ji interpunkcí logickou v podstatě jako v češtině.

NB.: Neoddělujeme čárkou infinitiv s akusativem.

Ukázky interpunkce v transkripci:

Quia nostrum scire est antiquorum reminisci, hoc est, que antiqui tradiderant, nos dum studio insudamus, antiquorum scienciam ad memoriam revocamus. Cum autem antiqua de materia prima sit sciencia, consonum videtur, ut antiquus philosophus, qui tractavit illam scienciam, excitetur. Est autem ille Anaxagoras, qui "ylon" ipsam materiam primam et chaos vocitavit. (Hus)

Quo factum, ut ego, e postremis licet minimis, experiri et, quod ibi desiderabam, suppletum ire animus induxerim: non certe ulla ingenii aut eruditionis - cuius mihi umbram vix esse et ultro agnosco et deplere fiducia, nec quod nimis ocio abundarem, sed unico juventutis commida promovendi desiderio permotus. (Komenský)

Praktické důsledky plynoucí ze základní zásady:

a) Neměníme hláskové podoby a ponecháváme, i je-li psáno quatinus, intelligite, negligimus, benivolus,

paiulus, purgravius, dapipher, stupa, bravium, balisiis, set, aput, epifanis, nephastus, vigellator, ficla, magorem, abigerunt, gerachia, Gesabel, yehenna, ymmo, sinodus, karissimi, feniseca, anathematisat, baptismus, laycalis, lingwaii, amiccicia, cicius, accio, suspitio.

b) Nepřidáváme, je-li psáno promptus (promptus), saguis (sanguis), cifus (scyfus), ceptum (sceptum), exequi (exsequi), extirpare (extirpare), ortus (hortus), ylariter (hilariter), aduc (adhuc), aleviare (alleviare), opida (oppida), anulamus (anullamus), equus (equus), secuntur (sequuntur), scisma (schisma), crisma (chrisma), spericus (sphericus), karaktere (character).

Ponecháváme monoftongické e, je-li v originálu psáno estimo, ecclesie, cenobium, pene, seculum; v nejstarších zápisech a znovu v humanistických tvarech ponecháváme e caudata: apostolicę sedis, hęc. V těchto humanistických a pohumanistických textech, které již liší *e - ae*, *e - oe*, přepisujeme aestimo, ecclesiae, coenobium, poenae (obloučkem v textu upozornujeme sazeče, že tu má užít ligatury æ, œ).

c) Neubíráme, je-li v originále condemnare, scampnum, cungnitus, angnus, ingnis, iniuncxit, hostium (ostium), heremita, perhemptorie, contrahire (=contraire), cohaccio, theloneum, legittimus, felliciter, peccunia.

U novověkých latinských textů podržujeme usnadňující diakritická znaménka, jsou-li již v originálu: fixê (adverb.) illa memorie haerent; susceptâ ultro provinciâ (ablat.).

d) Nesnažíme se vyrovnávat nedůslednosti pravopisu příslušného rukopisného textu. Ponecháme, píše-li se v něm někdy villanus, jindy willanus, sigillo - sigilo, Cracowia - Cracovia, immo - ymmo, lacrima - lachryma, exsecutus - executus.

e) Nikdy netransponujeme starší pravopis do mladšího a obráceně. Listina XIII. stol., dochovaná jen v přepisu ze XVII. stol., musí i v naší transkripci (in praesentia ejusdem dominae Annae) na první pohled prozrazovat, že není dochována ve své původní podobě (in presencia eiusdem domine Anne). Tím, že netransponujeme, vyniknou i v naší transkripci event. zbytky staršího pravopisu, přizpůsobené pozdějším zvyklostem.

Ad II.

Vlastní jména zeměpisná (Europa, Bohemia, Praga, Grecz, Aula Regia, Nouadomus, Grzquicz, Utuina (=Útvina), Leta curia, Wltauia, Zržit) i živých bytostí (Deus, Musa, Coyatha, Wilricus de Uzk, Vrbanus papa, Heinricus Jnsistoris), jakož i adjektiva a adverbia od vlastních jmen odvozená (Sclaunus, Moraiensis, Cracowiensis, Scedliczensis, Trauerensis, Cisterciensis ordo, Hussiticus, in lingaeio Boemico, Latine, Bohemice) ponecháváme v zásadě zcela beze změny. Pro ně neplatí ustanovení ad I. odst. 3-6, platí však odst. 1-2, jakož i odst. 7 (rukopisné ffrancus, llodouicus transkribujeme Francus, Lodouicus). I když jsou v rukopise psána na začátku s malým písmenem, užíváme důsledně velkého (rukopisné dixit deus ad hyeu transkribujeme dixit Deus ad Hyeu; lišíme a Deo proti adeo; petrus et ludewicus uenetus transkribujeme Petrus et Ludewicus Uenetus, Vlricus ultraiectimus transkribujeme Vlricus Ultraiectinus). Je-li v rukopise psáno vngaricalis, přepisujeme Vngaricalis).

Odůvodnění: psáti též adjektiva a adverbia, odvozená od vlastních jmen, velkým začátečním písmenem, doporučuje se z dobrých důvodů, třeba se tím lišíme od českého pravopisu. Píše-li se Cubitum stejně jako castrum Cubitense, Patauium jako Patauina civitas, má to výhodu přehlednosti a nepřehlédne se adjektivní tvar tak snadno při

dělání rejstříků. Jiná výhoda je snadné lišení proti apelativům (např. ventus australis jižní vítr, vinum Australe - rakouské víno). Je to konečně také ve shodě s převládající dosavadní ediční praxí u nás (srv. např. FRB IV 255: pro uno grosso Pragensi denario, Petrus nacione Treuerensis, Moguntinus archiepiscopus; 262: Friderici de Austria = 263: Friderici Austrialis; 320: in sermone Galiico... in lingua Boemico). Starou, byť důsledně nedodržívanou tradici má psaní počáteční majuskule i v příslušných adverbích (např. v rkp. XII. stol. je psáno: magis Romane quam Latine dictum est illud, cit. P. Lehmann, Fragmente 1944, str. 35); doporučuje se též proto, že se potom píše stejně lingua Bohemico jako adv. Bohemice.

NB.: V literárních textech středolatiných, jejichž edice neslouží výlučně účelům historické dokumentace, se připouští, aby i pro vlastní jména platila ustanovení ad I. odst. 3-6, platná pro apelativa. Věty, které by měly v ryze historické edici podobu Urebaturne domus Vrie Cracouiensis et Jgnacii Jgluiensis, Urbanus homo est Vrbanus, avus tuus Morauus, smějí míti, kdyby byly v literárním textu, v transkripci tuto podobu: Urebaturne domus Urie Cracoviensis et Ignacii Iglaviensis. Urbanus homo est Urbanus, avus tuus Moravus.

Jako u vlastních jmen, užíváme velkého začátečního písmena také u Dominus, znamená-li Boha nebo Krista, Pater, Filius (Bůh Otec, Syn), Salvator (Spasitel), Philosophus (Aristoteles), Commentator (Averroes). Rozlišujeme tedy v transkripci: ab incarnatione Domini - ab elevatione domini Philippi, Beluacensis episcopi, salvare me digneris - passionem Salvatoris pro oculis habentes, Secundus, philosophus Romanus - ut ait Philosophus in 3° Metaphisice.

Ve většině našich středověkých textů sluší rozepisovat zkratku xp̄ctvarem Cristus (nikoli Christus), jak tomu nasvědčují plně vypisovaná slova crisma, cristianus (nikoli chr̄). Zkratka ih̄c v níž je vlastně h=H, tj. řecké éta, se transkribuje v historických edicích Ihesus, v literárních Iesus.

Pro číslovky, pokud v rukopise nejsou vypisovány slovy (to vždy podržujeme!), nýbrž číslicemi, zavádíme dvojí postup:

a) protože by uvnitř textu bylo užívání minuskulních tvarů nepřehledné (dedit ei vi florenos Vngaricos, florenum computando per XXVIj grossos), transkribujeme velkými římskými čísly (dedit ei VI florenos VI florenos Vngaricos, florenum computando per XXVII grossos). U lomených čísel vyznačujeme polovinu zlomkem II 1/2. V mladších středověkých textech bývá u římských číslic poslední jednotka psána prodlouženým písmem (J), jež zaručuje konec číslice (např. vij přepíšeme VII), kdežto u neprodlouženého tahu (i) před začátkem mechanické poruchy (utržení, proděravění a pod.) je známkou, že původně následovala ještě jedna jednotka, v takovém případě neúplně vii přepíšeme VII(-).

Arabské číslice nenahrazujeme římskými, ani naopak římské arabskými.

NB.: Je-li v traktátových rukopisech nedůsledně užíváno p^o... 2°.. 3°, quarto.... 5°, je v zájmu přehlednosti výkladu transkribovati 1°, 2°, 3°, 4°, 5°.. atd.

b) ve vroceních podržujeme v transkripci co nejpřesněji zvyklosti a nedůslednosti rukopisné, výjimečně zde nerozvádějíce zkratky a šetříce i původních druhů písma, např. Anno ab incarnatione Domini M^oCCC^olvllj^o, anno m^occcc xx primo = 1421, anno Millesimo ccc^{mo} Lxxiiij^o = 1354 apod.